

OTROŠTVO V SENCI SVETILNIKA; SAVUDRIJSKI
POLOTOK V AVTOBIOGRAFSKIH PRIČEVANJIH
DIEGA DE CASTRA

CHILDHOOD IN SHADOW OF THE LIGHTHOUSE: THE PENINSULA OF SAVUDRIJA IN THE MEMOIRS OF DIEGO DE CASTRO

Diego de Castro (born in 1907 in Piran) spent most of his childhood at the family estate in Savudrija. This is why the memories of this part of the pre-war municipality of Piran occupy a very important role in his autobiographical opus. In his "Memoirs of a Ninety-year old" ("Memorie di un novantenne", 1999), where some of the best passages are dedicated to the descriptions of life in a family villa and its surroundings, he typically states: "I could go on, page after page, because the older you get the more vivid are the memories from childhood."

Savudrija is described as "locus amoenus", "the place of beauty and primeval safety", which he experienced as a child, encircled by family and many two- and four-legged friends in the years before the World War One, when this part of the world was ruled by the nationally heterogeneous and in many ways supranational Hapsburg empire. This "yesterday's world", which – according to de Castro – resembled a simple idyll, saw a definite end with the outbreak of the World War One. With Italy's entry into war, the promontory closing the Gulf of Trieste overnight became, in the words of de Castro himself, "one of the strategically most important points of the Austro-Italian front". In these and other memoirs of de Castro's it is possible to trace the waves of great historical changes through the prism of the small Savudrian microcosmos. In the twentieth century – the century of raging nationalisms and two world wars – these very changes thoroughly transformed the landscape of de Castro's childhood. As a grown-up he played an active and significant role in them himself, dealing with the post-war demarcation process between Italy and Yugoslavia.

Keywords: Diego de Castro, memoirs, the peninsula of Savudrija, demarcation, Italy, Yugoslavia

Leta 1907 v Piranu rojeni Diego de Castro je večji del svojega otroštva preživel na posestvu svoje družine v Savudriji. Prav spomini na ta del predvojne piranske občine imajo zato v njegovem avtobiografskem opusu eno izmed privilegiranih, osrednjih mest. V "Spominih devetdesetletnika" ("Memorie di un novantenne" 1999) je nato, ko je opisu življenja v družinski vili in njeni okolici posvetil nekaj najlepših odlomkov, značilno zapisal: "Lahko bi nadaljeval še stran za stranjo, kajti spomini iz otroštva oblegajo duha toliko bolj, kolikor starejši si."

Tu je torej najprej Savudrija kot "locus amoenus", kraj lepote in prvinske varnosti, kakršno je doživljal še kot otrok v krogu družine in številnih dvonožnih in štirinožnih prijateljev v letih pred prvo svetovno vojno, ko je tod vladal nacionalno heterogeni in v marsičem nadnacionalni habsburški imperij. Tega "včerašnjega sveta", ki je imel po njegovih opisih sodeč skoraj obrise preproste idile, je bilo dokončno konec ob izbruhu prve svetovne vojne. Z vstopom Italije v vojno je promontorij, ki zapira vhod v Tržaški zaliv, čez noč postal, kot je zapisal sam, "ena izmed strateško najbolj pomembnih točk italijansko-avstrijske fronte". V "Spominih devetdesetletnika", a tudi v drugih De Castrovih spominskih pričevanjih, je mogoče tudi skozi prizmo malega savudrijskega mikrokozmosa slediti valovom velikih zgodovinskih sprememb, ki so v dvajsetem stoletju – stoletju podivjanih nacionalizmov in dveh svetovnih vojn – temeljito preoblikovale pokrajino njegovega otroštva. V njih je v svoji odrasli dobi, v času povojnega razmejevanja med Italijo in Jugoslavijo, aktivno in pomembno sodeloval tudi sam.

Ključne besede: Diego de Castro, spomini, Savudrija, Istra, prva svetovna vojna, druga svetovna vojna, mejna vprašanja

Leta 1999, isto leto kot *Spomini devetdesetletnika* Diega de Castra, je v Parizu izšla knjiga z naslovom *Le passager du siècle*. V njej se je takrat devetdesetletni François oziroma Ferencz Fejtő, francoski politolog madžarskega porekla in specialist za habsburško monarhijo, v pogovoru z Mauriziom Serro spominjal svojega dolgega življenja. V naslovu knjige se je že po prelomu tisočletja, ko je izšla tudi v italijanskem prevodu, izrecno prepoznal tudi Pirančan Diego de Castro (De Castro 2001). In v resnici je bil de Castro prav tako kot Fejtő "popotnik skozi stoletje". Doživel je oba mejnika, ki sicer ne kronološko, temveč smiselno zamejujeta dvajseto stoletje, 28. junija 1914 v Sarajevu atentat na avstro-ogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, 11. septembra 2001 pa atentat na newyorška dvojčka.

V omenjeni knjigi, ki jo je Diego de Castro v članku za tržaški *Il Piccolo* označil za eno izmed najbolj zanimivih, kar jih je v svojem življenju prebral, je Fejtő svoje "popotovanje skozi stoletje" pričel z omembo posestva Fiumicello v neposredni bližini Ogleja. Tu se je poleti 1914 zadnjič sestala njegova številna, na številne konce habsburške monarhije raztresena družina. Kakih trideset oseb, sorodnikov po očetovi in materini strani, se je zbralo v veliki paladijevski vili, ki je bila last enega od stricov, da bi skupaj preživeli počitnice. Toda iznenada je družinsko idilo zmotil telegram z vestjo o atentatu v Sarajevu. Fiumicello je prvi zapustil Ferenczev oče, časopisni redaktor na Madžarskem, nato pa je kovčke pospravilo tudi vso preostalo sorodstvo. "Družina se je razšla. Nikoli več se nismo srečali, združeni kot v tem trenutku. Pozneje smo se zavedali, da so bili to zadnji trenutki miru ..., " se je petinosemdeset let pozneje spominjal Fejtő (Fejtő in Serra 1999: 28).

Nekoliko drugače je nedaleč proč ta prelomni trenutek doživel takrat sedemletni Diego de Castro. V razgovoru s publicistom Paulom Rumizom je med mentalnimi podobami, ki so mu iz otroških let ostale najbolj jasno v spominu, omenil mogočno avstrijsko bojno ladjo Viribus Unitis. Videl jo je pluti vzdolž istrske obale s truploma v Sarajevu umorjenega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove morganatične soproge, grofice Chotek, na krovu. In takoj nato naslednji spominski prizor, neke vrste *Amarcord avant lettre*; voznja na tržaškem parniku, skupaj z očetom, ter nenadno srečanje z avstrijsko vojno floto takoj za Savudrijo. Med železnimi velikani je parnik, ki je zaplul v njihovi senci, v trenutku skopnel na velikost "bolhe". Ladje so bile visoke, velikanske, z na vse strani sršečimi topovi. "Velike zaščitne ponjave so varovale mornarje K. u. K. pred soncem tega strašnega junija 1914," se je spominjal Diego de Castro.¹ Med njimi je bil na krovu Viribus Unitisa, če si lahko dovolim majhno osebno pripombo, tudi moj stari oče.²

1 Glej: Morto de Castro, testimone del' 900. El boletin, No. 115, 1. 9. 2003; Rumiz (1997); De Castro (1994).

2 Še vedno hranim njegovo dopisnico, s katero je staršem sporočil, da so truplo prestolonaslednika pripeljali iz Metkovića v Trst in se sedaj vračajo v Pulj.

In če si je Ferencz Fejtő Fiumicello, ki ga je moral zapustiti v juniju 1914, zapomnil kot "svet sreče, radosti, pesmi, iger in zabav", je v spominih Diega de Castra podobna vloga namenjena Volpariji na Savudrijskem polotoku. Rojen leta 1907 v Piranu, v patricijski družini, z genealogijo, segajočo v deveto stoletje, je Diego de Castro najsrečnejše dni svojega otroštva preživel prav v podeželski vili v bližini savudrijskega svetilnika. Vila, zgrajena v sedemnajstem stoletju, je pripadala materinemu delu družine, "klanu Gabriellijevih".

Tu je, kot je zapisal v predgovoru k knjigi Savudričana Maria Maurela, preživel "najlepši del svojega življenja, v okolju izredne naravne lepote in preprostih, iskrenih in pristnih človeških odnosov, kakršne je težko najti danes na tem svetu, tako različnem od tistega, v katerem sem živel v letih mojega otroštva in prve zrelosti" (Maurel 2007: 7).

Ta "včerajšni svet" ima v de Castrovih spominskih pričevanjih skoraj obrise preproste idile. Življenje na podeželju so obvladovali navade in običaji, ki se v dolgih stoletjih niso veliko spremenili. Mali Diego je bil še priča arhaičnim ritualom, latinskimi molitvam za dež in prižiganju blagoslovljenega olivnega olja med poletnimi nevihtami, s katerim naj bi bilo po verovanju domačinov mogoče odvrniti točo. V tedanji Istri, ki se je z njegove otroške perspektive pravzaprav omejevala na Piran in Savudrijo, je še videl stare kmetice s slovesom čarovnic, ciganke, ki so brale z dlani, in domačinke, ki so poznale protiuroke zoper "zli pogled".

Z očetovo smrtjo leta 1914 in s selitvijo v materino hišo v Piranu po atentatu v Sarajevu je Diego de Castro dokončno stopil v "klan Gabriellijevih" in iz njega – po lastnem priznanju – "v svojem življenju nikoli več ni izstopil" (De Castro 1999: 39). V aprilu 1916 je v edini občinski kočiji, ki jo je vlekel "ubog, star, utrujen konj", zapustil Piran, kjer je že močno primanjkovalo živil, in se s spričevalom tretjega razreda osnovne šole v žepu skupaj z materjo in s teto Eleonoro pridružil preostalemu sorodstvu v Savudriji. V tamkajšnji podeželski vili je skupaj, pod isto streho, živelo več generacij. Vsekakor je bila materina družina v Volpariji tako številčna, da je bilo poleg dveh kočij za nedeljsko mašo treba zapreči še voz, ki ga je – pokritega z belim platnom – vlekel vol. Tu se je Diego naučil vpreči in voditi vole, orati ter osedlati in jahati konje. Nasploh so v tem delu njegovih spominov povsod prisotni konji, tisti krotki, na katerih je lahko jezdil stoje, in bolj muhasti, kakršen je bil Sauro, ki ga je med prvo svetovno vojno lahko pomiril le madžarski vojak z igranjem na violino.

Toda tudi v ta počasni, vsaj na podeželju še vedno napol fevdalni svet, je kot znanilec dvajsetega stoletja že takrat vdrl avtomobil.³ De Castro najzgodnejši

3 Nekaj najbolj duhovitih odstavkov v njegovi knjigi je sicer namenjenih vlaku, ki je – imenovan *Parenzana* – prevažal potnike na liniji Trst–Koper–Izola–Piran–Sečovlje–Savudrija–Buje–Poreč. Bil je izredno počasen, tako da je za 48 kilometrov dolgo progo med Trstom in Savudrijo potreboval kar tri ure in petdeset minut.

spomin, segajoč v leto 1912, je povezan prav z njim: "Je še starejša podoba. Iz leta 1913 ali 1912. Tekma z avtomobili v spustu med Savudrijo in Sečo, velik oblak prahu, gospe z velikimi ogrinjali in gospodje z velikimi očali" (Rumiz 1997). Znova se je torej mogoče spomniti dve leti mlajšega Ferencza Fejtőa in njegove podobne otroške izkušnje. "Pred kratkim sem bral," je dejal Mauriziu Serri, "(...) da je najmarkantnejši revolucionarni pojav našega stoletja izginotje konja. Če smo hoteli priti iz Fiumicella v Oglej ali sosednjo Gorico, smo morali zapreči kočijo mojega strica. Pet let star sem se naučil vpreči in razpreči konja ter držati uzde. Nato sem doživel začetke avtomobila, telefona, gramofona, plinske napeljave ..." (Fejtő in Serra 1999: 33).

Poleg živalskih prijateljstev, zlasti psa Alfia in koze Nerine, pa tudi zajcev, ovac, oslice in črnega prašička, ki je na njegovo veliko žalost končal med kolinami, pa je Diego de Castro prav v Savudriji sklenil tudi prva velika prijateljstva s svojimi vrstniki. Njegovi prijatelji so bili v skladu s tedanjo etnično in socialno strukturo Savudrijskega polotoka predvsem otroci kolonov, torej Slovenci in Hrvati, in z njimi se je – čeprav to domačim ni bilo po volji (Rumiz 1991) – sporazumeval tudi v njihovem jeziku. "Če vzamem v obzir mojo osebno izkušnjo," se je spominjal v *Spominih devetdesetletnika*, "se lahko spomnim, da so se moji prvi prijatelji imenovali Dobrillovich, Okovich, Dodich, Lubiana, številni drugi, ki sem jih pozabil, pa so nosili imena istega etničnega izvora" (De Castro 1999: 23–24). In v resnici se je mogoče v *Cadastre national d'Istrie*, jugoslovanski publikaciji, ki jo je na podlagi neformalnega Rogličevega štetja leta 1946 izdal Jadranski inštitut na Sušku, prepričati, da je imel Diego De Castro tudi v visoki starosti izvrsten spomin. V seznamu družinskih imen v Volpariji poleg družine Gabrielli nastopajo tudi vsa tista, ki jih je navedel v svojih spominih: Alessio, Bonazza, Brajković, Dobrilović, Dodić, Kocijančič, Lubiana (Cadastre national d'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945–1946: 539).

V šolskem letu 1916/17 je Diego de Castro končal četrti razred osnovne šole in nato v letu 1917/18 absolviral program prve gimnazije; zaključni izpit je opravil z odliko. Njegovi učitelji so bili avstrijski častniki, v civilu profesorji, službujoči na Savudrijskem polotoku, matematiko, latinščino in nemščino pa ga je poučeval tamkajšnji župnik don Vittorio Vaselli. O njem je v pravkar omenjenem *Cadastre national* mogoče prebrati, da je leta 1922 postal žrtev fašističnega maltretiranja; fašisti so mu dali piti ricinusovo olje, tako da je moral, bolan, zapustiti Savudrijo. Po verziji, objavljeni v omenjeni jugoslovanski publikaciji, naj bi nato emigriral v Slovenijo in kmalu umrl (Cadastre national d'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945–1946: 540).

Te navedbe zanimivo dopolnjujejo razgovori, ki jih je imel s profesorjem Diegom de Castrom v letih 1991–2002 Almerigo Appolonio. Tudi de Castro je Appoloniu z vidno čustveno prizadetostjo pripovedoval o "izredno žalostni oseb-

ni zgodbi” svojega nekdanjega učitelja. Vaselli, mu je dejal, je v novembru 1918 zapustil Savudrijo in se zatekel v Trst, saj naj bi mu nekateri zagreti domačini grozili in ga obtoževali, da je med vojno slavil *Tè Deum* v čast avstrijskim zmagam. Po intervenciji generala Petitti di Roreta, prvega guvernerja Italiji priključene Julijske krajine, se je don Vaselli sicer lahko znova vrnil v Savudrijo, a so ga preganjali še naslednjih nekaj let, vse dokler ga niso lokalni fašisti prisilili, da je dokončno zapustil svojo župnijo. Toda de Castro se je spominjal, da je pri svojih devetnajstih letih, torej očitno okrog leta 1926, obiskal don Vasellija v Lokvi pri Divači, takrat uradno preimenovani v Corgnale, in duhovnika, zaradi vsega, kar je moral prestati, našel povsem “uničenega” (Appolonio 2007: 206–207).⁴

Toda to je bil že nov, bistveno bolj radikalen in netoleranten čas, ki s tistim, ki mu je bil v otroštvu priča Diego de Castro, ni imel veliko skupnega. Tudi po vstopu Italije v prvo svetovno vojno se, denimo, družini Gabriellijevih, ki je daleč naokoli slovela kot iredentistična, ni zgodilo nič. Bila je sicer po vsej verjetnosti diskretno nadzorovana s strani avstrijskih oblasti, to pa je bilo tudi vse.⁵ Hkrati je Diego de Castro prvo svetovno vojno doživel tudi kot obdobje zadnjih preostankov viteštva – seveda ne na zemlji, kjer so se le nekaj deset kilometrov proč grmadile hekatombe trupel v celi vrsti soških ofenziv, temveč na nebu, v veliki meri pridržanem aristokratom, kakršen je bil na avstrijski strani znameniti letalski as iz Trsta, Gottfried von Banfield. Francoskemu pilotu, ki je moral pristati v Savudriji, je še pred odhodom v ujetništvo ostarela dama pripravila banket in nanj povabila avstrijske oficirje. De Castro skorajda nostalgični komentar: “Questa era la civiltà di allora” (De Castro 1999: 43).

Z izjemo nekega nenavadnega dogodka – v vrtu, obdanem z visokim zidom, se je med tekom zapletel v vrvice treh pasti, ki so mu rabile v “lovske namene”, in se zaustavil ravno v trenutku, ko je tik pred njim švisnila krogla, izstreljena iz neznančeve puške – je bilo torej za malega Diega življenje v Savudriji tudi med prvo svetovno vojno podobno pastoralni idili. Seveda po drugi strani ni nobenega

4 Čisto na kratko naj k temu pripomnimo, da se je v Lokev leta 1941, mesec dni po napadu fašistične Italije na Kraljevino Jugoslavijo, zatekel tudi “avberski gospod” Virgil Šček, slovenski duhovnik in primorski krščansko-socialni politik, ki je bil maja 1921 izvoljen v italijanski parlament, in tu – na kraju nekdanjega Vasellijevega prenanstva – ostal še sedem let, vse do smrti. Tudi Šček se je v Lokev, kjer je sicer služboval že takoj po prvi svetovni vojni, umaknil zaradi fašističnega preganjanja.

5 Z nekoliko diplomatske spretnosti se je dalo izogniti tudi socialnemu ostrakizmu iredentistične, nacional-liberalne italijanske elite – tako je za 18. avgust 1916, šestinosemdeseti rojstni dan avstrijskega cesarja, vojaška komanda Savudrije povabila družino na slovesen sprejem. Po družinskem posvetu je bilo sklenjeno, da se ga udeleži tisti stric, ki je bil najbolj vzvišen nad sleherni dvom avstrijakantstva, hkrati pa je v Trstu zasedal položaj občinskega tajnika. Sprejema se je udeležil zgolj kot nosilec te visoke komunalne funkcije in ne kot posameznik, tako da je ostalo njegovo osebno iredentistično prepričanje neomadeževano, spremljala pa ga je soproga s hčerko in z bratrancom Diegom. “Glede na to, da sva bila oba otroka,” je zapisal v spominih, “naju ni bilo mogoče obdolziti avstrijakantstva” (De Castro 1999: 48).

dvoma, da je bilo za številne odrasle te idile, če je podeželsko “statičnost” obdobja *ante bellum franciscojosephinum* sploh mogoče tako poimenovati, v veliki meri konec že z izbruhom prve svetovne vojne in vojaškim vpoklicem vseh za orožje sposobnih moških. Že omenjeni muhasti konj Sauro je, denimo, postal razdražljiv ravno zaradi tega, ker je ostal sam – domačini, ki so na posestvu v Volpariji skrbeli zanj, so morali oditi na fronto, namesto njih pa so z dovoljenjem predpostavljenih za delo poprijeli avstrijski vojaki in pomagali družinam kolonov pri vsakdanjih poljskih opravilih.

A tudi sam Savudrijski polotok se je z vstopom Italije v vojno spremenil v tarčo geopolitičnih interesov dveh jadranskih antagonistov – savojske Italije in habsburške monarhije.⁶ Njegov geopolitični pomen se je prvič z vso razločnostjo pokazal že leta 1915 med pogajanj, ki so potekala med Rimom in Dunajem. Če bi avstro-ogrsko monarhija hotela pristati na poslednji italijanski predlog z dne 8. aprila 1915, bi se morale njene meje na Jadranu umakniti natanko na linijo piranskega sodnega okraja, s tem pa bi seveda abdicirala na status jadranske pomorske sile. Italija se je bila namreč takrat v zameno za ohranitev svoje nevtralnosti pripravljena zadovoljiti z delom Južne Tirolske, na jadranskem sektorju pa s priključitvijo obalnega pasu do Nabrežine pri Trstu in z ustanovitvijo nevtralizirane tržaške državnice, obsegajoče sodna okraja Koper in Piran, torej vključno s savudrijskim promontorijem, brez katerega bi bila takšna tržaška državnica izročena na milost in nemilost sleherni sili, ki bi kontrolirala omenjeni košček ozemlja.⁷

Dunajski Ballhausplatz je v pogajanjih pristal le na manjše korekcije poteka dotedanje meje na reki Soči. Glede Trsta se je pripravljenost Dunaja na koncesije omejila na odprtje italijanske univerze in ustrezno spremembo municipalnega statuta, ki bi izboljšal nacionalni in kulturni položaj italijanskega prebivalstva. Z avstrijskim protipredlogom, ki je zajemal še pristanek na prepustitev dela Južne Tirolske Italiji, je bilo pogajanj med Avstro-Ogrsko in Italijo tudi konec. Italija si je s podpisom Londonskega pakta 26. aprila 1915 medtem že zagotovila Južno

6 Toda tega reza Diego, ki je ponoči sicer prisluškoval grmenju topov s soške fronte, svoji starosti primerno ni doživel tako ostro kot, denimo, petnajst let starejši Giani Stuparich. V Stuparichevih *Istrskih spominih* je bila cezura, ki jo je predstavljal italijanski vstop v vojno, opisana z naravnost dramatičnimi toni: “V spominih mojega življenja obstaja jasna ločnica med obdobjem pred letom 1915 in leti, ki so tej letnici sledila. Dve epohi, dva svetova z njuno atmosfero, z njunimi posameznimi in različnimi vidiki. Na eni strani se razprostirajo spokojni dnevi, od otroštva do prve mladosti, z veseljem in bolečino, razdeljenimi v harmoničnih razmikih, na drugi strani razburkane in nemirne ure v nesorazmerju med bolečino in srečo, nikoli povsem ločene od dna, označene s tesnobo” (Stuparich 1961: 185).

7 Primerjaj: *Il confine mobile. Atlante storico dell' Alto Adriatico 1866–1992. Austria–Croazia–Italia–Slovenia*: 1995: 21–22 (za grafično upodobitev tovrstnega italijanskega predloga glej geografsko karto št. 4 v navedeni publikaciji in njeno reprodukcijo v prilogi). Karta v delu hrvaškega zgodovinarja Dragovana Šepića *Sudbinske dileme radanja Jugoslavije*, ki poleg meje italijanskih zahtev silam Antante z dne 4. 3. 1915 prikazuje tudi mejo italijanskih zahtev avstro-ogrski monarhiji z dne 8. 5. 1915, v tem pogledu ni povsem precizna; skrajna meja italijanske zahteve je v njej začrtana sredi Piranskega zaliva, ob izlivu reke Dragonje (Šepić 1989: 175).

Tirolsko, celotno Istro in velik del Dalmacije, tako da je v maju leta 1915 – formalno sicer še vedno članica Triplice – stopila v vojno na strani Antante.

Z vstopom Italije v vojno je torej promontorij, ki zapira vhod v Tržaški zaliv, čez noč postal, kot je zapisal Diego de Castro v svojih spominih, “ena izmed strateško najpomembnejših točk italijansko-avstrijske fronte”. Vidno znamenje omenjene spremembe so bili številna vojaška posadka na rtu – De Castro v svojih spominih omenja pet tisoč vojakov in tristo oficirjev – in dva orjaška topova, nameščena na vrh promontorija, da bi sleherni sovražni sili branila vstop v Tržaški zaliv. S kalibrom 420 mm sta spadala med najmočnejše v takratni Evropi.

Mali Diego je bil z vojaško posadko v Savudriji v pogostih stikih. Ker se je nemščino po lastnem priznanju naučil s lahkoto ‘ljudi na meji’ (*gente di confine*), je bil za prevajalca med člani družine Gabrielli in tedanjo vojaško oblastjo v Savudriji. Tako si je prislužil vzdevek “*Bubi l’interprete*”. *Finis Austriae* je doživel, ko sta se z materjo v kočiji vračala na posestvo in na poti srečala neskončno povorko vozov, ki so jih vlekli konji. Vojaki razpadajoče monarhije so streljali na ogromno italijansko trobojnico, “zelo neprevidno dvignjeno na stolp neke velike hiše, imenovane ‘grad’”. Diegova mati je bila bleda kot kreda, medtem ko se je “Bubi prevajalec” pristrčno pozdravljal z vojaki. Pozneje je videl skoraj povsem identične vozove, vklesane v Trajanov in Antoninov steber v Rimu: “V skoraj dveh tisočletjih so vojaški transporti ostali skoraj povsem enaki ...” (De Castro 1999: 44).

Družina Gabrielli je seveda željno pričakovala ta trenutek, saj naj bi bil s porazom habsburške monarhije in priključitvijo “neodrešenih” ozemelj Italiji dokončan poslednji akt Risorgimenta. Ko se je 3. novembra 1918 razvedelo, da je italijanska vojska prispela v Trst, se je mali Diego z vozičkom, v katerega je vpregel osličke in ga okrasil z barvami italijanske trikolorne, večkrat zaman odpravil v majhno savudrijsko pristanišče, da bi pozdravil “osvoboditelje”. Skupina črno oblečenih arditov se je namreč pod vodstvom poročnika Cantuzzija v Savudriji pojavila šele 5. novembra 1918. Na pozdravni banket, ki ga je v njihovo čast priredila gospa, ki je nekoč že pogostila francoskega pilota, je bil povabljen tudi sam: “Bili smo nekoliko presenečeni nad okrutnimi obrazi arditov. Največ med njimi je bilo – kot se je izvedelo pozneje – nekdanjih kaznjencev, ki so jim dali na izbiro zapor ali vstop v enote z nalogo ponoči prekoračiti Piavo in z nožem poklati avstrijske vojake na drugi strani reke. Iz črne srajce, ki jih je prikrivala v šibki nočni svetlobi, se je pozneje rodila fašistična uniforma. Čeprav njihovi obrazi niso vzbujali ravno zaupanja, so se med svojim bivanjem v Savudriji ves čas vzorno obnašali” (De Castro 1999: 44–45).

Fašistični *ventennio* je Diego de Castro kljub strankini izkaznici po lastni oznaki preživel kot *quisquis de populo*, ki je bil priča “rojstvu, življenju in smrti fašizma in ob tem z ves čas dobro odprtimi očmi registriral njegova znamenita dela in nedela ...” (De Castro 1999: 54). Kariera univerzitetnega docenta ga je sprva odve-

dla v Rim, pozneje pa je kot profesor statistike poučeval na univerzah v Mesini, Neaplju in Torinu, kjer je ostal kar sedemintrideset let. V obdobju med obema vojnama se je ob vsakih počitnicah vračal v Savudrijo in na eni izmed fotografij, objavljenih v *Spominih devetdesetletnika*, ga je mogoče videti v takrat modernih “knickerbokerjih”, kako sedi na enem od obeh velikih opuščeni topov.

Savudrija je torej v De Castrovih spominih predvsem dvoje – najprej *locus aemenuis*, ‘kraj lepote in prvinske varnosti’, kakršno je doživljal v krogu družine in številnih dvonožnih in štirinožnih prijateljev v letih pred in med prvo svetovno vojno, nato pa, hkrati z njegovim odraščanjem in zrelo moško dobo, vse bolj tudi prostor, ki so ga – najprej med prvo svetovno vojno, nato pa znova v drugi – sekali in delili ter na koncu tudi razdelili disparatni nacionalni in geostrateški interesi. Tako je v *Spominih devetdesetletnika* pa tudi drugih De Castrovih spominskih pričevanjih mogoče tudi skozi prizmo malega savudrijskega mikrokozmosa slediti valovom velikih zgodovinskih sprememb, ki so v dvajsetem stoletju, obdobju virulentnih nacionalizmov, totalitarnih ideologij in dveh svetovnih vojn, temeljito preoblikovale pokrajino njegovega otroštva. Kot vemo, je v njih po kapitulaciji Italije, nato pa znova med povojnim razmejevanjem med Italijo in Jugoslavijo, v različnih vlogah aktivno in včasih tudi pomembno sodeloval tudi sam.

Tako se je v predzadnjem letu druge svetovne vojne zaliv med Piranom in Savudrijo takrat sedemintridesetletnemu Diegu de Castru, ki je bil leta 1944 kot član italijanskega ‘Komiteja za Julijsko krajino’ (*Comitato giuliano*) v stalni zvezi z italijanskim ministrstvom za mornarico – to je bilo preko italijanske obveščevalne službe SIS prav tako odgovorno za problematiko italijanske vzhodne meje v Rimu – zdel naravnost idealen za simulacijo manjšega zavezniškega desanta. Ministrstvo je namreč v tistem času prejelo njegov predlog, po katerem bi bilo treba v Piranskem zalivu opraviti majhno poskusno izkrcanje, da bi na ta način preizkusili, na kakšne težave bi naletela prava in resnična tovrstna operacija zahodnih zaveznikov (De Castro 1999: 77).⁸ Toda de Castrov predlog, ki ga je italijansko mornariško ministrstvo posredovalo pristojnemu britanskemu admiralu v Rimu, je naletel na zelo zadržan odziv. Sam si ga je v spominih razložil z domnevo, da je bilo admiralu Morganu takrat očitno že znano to, “česar mi takrat še nismo vedeli”; na konferenci konec oktobra ali novembra 1944 je britanski premier Winston Churchill sicer načel zamisel o izkrcanju v Istri, “a ji je Stalin, s svojega zornega kota povsem upravičeno, nasprotoval. Roosevelt, ki je tako v tem pogledu postal arbiter, se je odločil v prid Stalinu” (De Castro 1999: 77).⁹

⁸ O svoji vlogi je spregovoril tudi v članku za tržaški *Il Piccolo* (“Lo sbarco in Istria? Io c’ero, mancò infine l’avventura ...”) 20. julija 1996.

⁹ Štiri desetletja pozneje je nekdanji jugoslovanski vladni ekspert za zahodno mejo, v istrskem Buzetu rojeni hrvaški zgodovinar Dragovan Šepić (1907–1997), prav tako kot njegov italijanski *opposite number* Diego de Castro (1907–2003) “popotnik skozi stoletje”, na podoben način pojasnil, čemu tako dolgo pričakovanega

De Castro se je nato s svojim načrtom odpravil še na britansko jadransko poveljstvo v Bari. Odgovor, ki ga je prejel tam, je bil še bolj jasen – invazije v Istri ne bo, če pa hoče na lastno roko sondirati njeno izvedljivost, lahko dobi na razpolago padalo, radijski oddajnik in tri milijone lir. Ne pretirano prepričan v dobro namernost takšnega predloga in srečen izid misije se je za ponudbo lepo zahvalil in odvrnil, da dobro pozna sleherni kamen na Savudrijskem rtu, da pa tamkaj tudi “vsak kamen pozna njega” (De Castro 1999: 77–78).

Njegovo realistično stališče, da bi bilo “absurdno tvegati življenje za stvar, ki ne bo nikoli izvedena”, seveda ni imelo opraviti le s kamnito konfiguracijo terena v bližini njegovega doma, temveč vsaj nekoliko prav gotovo z dejstvom, da je bila vpricho bližine Trsta Savudrija v tistem času ena osrednjih točk nemške protiinvazijske obrambe na severnem Jadranu. Pristop v Tržaški zaliv so nadzorovale tri nemške obalne baterije, ena na Debelem rtiču in dve na Savudrijskem rtiču. Skupaj z devetimi morskimi ovirami s približno 700 morskimi minami so sestavljale vzhodno minsko artilerijsko zaporo, ki je blokirala vzhodni istrski plovni kanal v Tržaški zaliv. Podobna zapora ob furlanski obali je med Lignanom in Gradežem zapirala severni plovni kanal iz Benetk v Trst. Plovbo čez sredinsko morje med omenjenima kanaloma so preprečevale minske ovire, ki so bile pod kontrolo obalnih baterij v Tržaškem zalivu. Hkrati je na obali med Benetkami in Porečem stalo pet nemških radarskih postaj. Iz Benetk, Lignana, Tenkega rtiča, Savudrije in Poreča so omenjene radarske postaje nadzorovale sleherni premik plovil med Puljem, Benetkami in Trstom. Obrambi Tržaškega zaliva je v drugi polovici leta 1944 v trikotniku Umag – reka Tilment – Trst poleg številnega vojaštva in fortifikacijskih objektov rabilo še sedemnajst nemških obalnih baterij in dvanajst protiletalskih srednjekalibrskih baterij (Tomšič 1974: 770).

Savudrija je bila nato po De Castrovem neuspelem poskusu pogojevati smer zavezniške invazije tako, da bi bila bolj usklajena z italijanskimi interesi, v De Castrovih spominih omenjana še nekajkrat, in sicer zgolj v zvezi z različnimi predlogi glede razmejitev med Italijo in Jugoslavijo. Tako naj bi, na primer, italijanski poslanik v Washingtonu, Tarchiani, v začetku leta 1953 pristal na enega od ameriških predlogov, ki je zajemal le Piran, ker naj bi napačno menil, da “Piran, in ne Savudrija, zapira Tržaški zaliv” (De Castro 1999: 125). Diego De Castro sam je že pred nekaj leti, v času ministirovanja grofa Sforze, kot ekspert italijanske vlade za vprašanja razmejitev izdelal načrt, po katerem bi Italija *in extremis* in na

izkrcaja na severnem Jadranu ni bilo. Ameriški predsednik Roosevelt naj bi namreč ne delil “Churchillovih bojazni, da želi SSSR zavladati nad Balkanom, kar naj bi, po Churchillovem mišljenju, preprečila ta invazija. Na konferenci v Quebecu, ki je potekala med 17. in 24. avgustom, Churchill zaradi tega tudi ni več prišel na dan s takšnim načrtom, in se je strinjal, da se druga fronta odpre na severu Francije (Overlord), a se je zavzel za to, da se na vzhodni obali Jadrana kljub temu podvzemajo diverzije, ki bi lahko Nemce zavedle glede smeri zavezniškega napada na Evropo” (Šepić 1982: 125).

podlagi rezultatov poslednjega avstrijskega štetja iz leta 1910 pristala na takšno razmejitev z Jugoslavijo, ki bi Italiji prisodila Koper, Izolo in Piran, Jugoslavija pa bi v zameno dobila slovenske kraje okrog Trsta in izhod na morje v Žavljah. Linijo je grof Carlo Sforza poimenoval “zalivsko” (*Linea del Golfo*), saj naj bi Italiji rešila “morsko mejo v smeri Trsta”. To bi – tako Diego de Castro – seveda pomenilo, da bi se takšna mejna črta “zaustavila na drugi strani, to je južno od savudrijskega promontorija, ki zapira Tržaški zaliv” (De Castro 1999: 101–102). De Castro je bilo kot domačinu in ekspertu popolnoma jasno, kakšen pomen ima za status Trsta posest nad Savudrijskim rtom, njegov predlog pa je – *mutatis mutandis* – izrecno spominjal na tistega, s katerim je savojska Italija leta 1915 stopila v pogajanja z avstro-ogrsko monarhijo. Geopolitične konstante očitno ostajajo nespremenjene in tudi v tem primeru bi lahko uporabili francoski izrek: “Plus ça change, plus ça reste le meme.”

V tej zvezi dodajmo, da je nekdanji Pirančan in Savudrijčan (v resnici Pirančan in Savudrijčan De Castro vse do smrti leta 2003 ni prenehal biti, pa tudi pokopan je v družinski grobnici v Piranu) še leta 1994 v intervjuju za ljubljanski liberalni list *Republika* podal zanimivo mnenje v zvezi s takrat že aktualnim slovensko-hrvaškim “razmejevanjem” v Piranskem zalivu. Na vprašanje slovenskega novinarja Danila Bizjaka, ali si je ob osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške lahko predstavljal, da se bosta državi tako oddaljili druga od druge, Tudjmanov režim pa zahteval mejo po sredini Piranskega zaliva, je de Castro spomnil na dejstvo, da je švicarski državljani Antonio Caccia nekako “tretjino ali polovico Savudrije” zapustil kot zapuščino piranski občini:

V zahvalo stojita dve plošči, ena v Piranu, druga v Savudriji. Obstajajo seveda tudi dokumenti. Ko so slovensko mejo potegnili v Sečovljah, sem zapisal, da bo meja ostala, dokler divja vojna v bivši Jugoslaviji, saj med Slovenci in Hrvati v preteklosti ni bilo nikoli atavističnega sovraštva kot med narodi, ki živijo bolj na jugu. Vojna se ni končala, danes sem manj optimist kot tedaj, vendar ne povsem pesimist. Povedal bom, zakaj.

Trenutno se uresničuje zgodovinska konstanta, ki velja že od Napoleona I. dalje. Po padcu neke diktature se pojavi nacionalizem, glavno orožje, s katerim novi ali stari voditelji, ki se niso preveč kompromitirali s preteklostjo, privabljajo množice. To se dogaja v bivši Jugoslaviji in se je prav tako ponovilo na nedavnih ruskih volitvah. Zatem se razmere začno polagoma spreminjati in se začne počasi porajati naraven in spoštovanja vreden občutek nacionalnosti. Upajmo, da bo tako tudi med Slovenijo in Hrvaško. Vsekakor bi glede Savudrije še dejal, da tako imenovana “zgodovinska” meja teče po

Dragonji, jezikovna pa v Slovenijo vključuje tudi Kaštel, zavije do Kaldanije in morda še južneje, zlasti na severnem delu rtiča (Bizjak 1994).¹⁰

Diego de Castro je Savudrijo dokončno zapustil konec septembra 1943, kmalu po kapitulaciji fašistične Italije. V kraj svojega otroštva se je v spremstvu družine vrnil šele po dvaindvajsetih letih, leta 1965. Bila je nedelja in udeležil se je maše, "ki jo je takratni režim toleriral". Duhovnik je kljub vatikanskemu koncilu maševal v latinščini, tako kot nekdanj, toda klopi poglavitnih družin so bile prazne, ker so starejše generacije pomrle: "Psihološki učinek name je bil tako globok, da sem si moral še v cerkvi nadeti očala s temnimi stekli, da ljudje ne bi videli potoka solz, ki mi je stekel po licih" (Maurel 2002: 9).

Ob tej priložnosti je Diego de Castro tudi opazil, da so kmetje, ki so bili pred drugo svetovno vojno ob velikih, malih in srednjih posestnikih večina tamkajšnjega prebivalstva, v glavnem še vedno pripadali istim družinam, seveda z izjemo kake, ki se je tu naselila po priključitvi ozemlja k Jugoslaviji. Te novodošle družine, je zapisal, so se hitro asimilirale v obstoječo socialno strukturo: "Spominjam se lovskega čuvaja iz Bosne, ki me je povabil, naj se vrnem na kak lovski pogon in je odlično govoril naš dialekt, čeprav je bil v Savudriji šele dve leti" (Maurel 2002: 9).

Sicer pa se v Savudriji ni še skoraj nič spremenilo. Pokrajina je ostala brezčasna in zanj osebno je bil to še vedno najlepši kraj na svetu:

Panorama je ostala v svojih glavnih potezah nespremenjena, zelenje polja, sinje nebo in nič manj sinje morje. Spomnil sem se, kako sem kot desetleten deček zvečer odhajal na morsko obalo in kako se je za menoj, še posebno po dnevih, ko je pihala burja, nebo obarvalo v takšno modrino, kakršne nisem videl nikoli prej in nikoli pozneje. Pred menoj je morje pred sonč-

10 Mimogrede – tudi v tem pogledu se je De Castrova ugotovitev povsem ujemala z že med drugo svetovno vojno izraženim stališčem njegovega sodobnika in istrskega rojaka Dragovana Šepića, ki je bil v jugoslovanski kraljevi vladi v Londonu, po vojni pa tudi v jugoslovanskem zunanjem ministrstvu v Beogradu nekaj podobnega kot Diego de Castro na italijanski strani, namreč vladni ekspert za vprašanja jugoslovansko-italijanske razmejitve. V hrvaškem izvirniku Šepićevega *Jadranskega vprašanja*, v Londonu za potrebe jugoslovanske kraljevske vlade (oziroma hrvaškega bana dr. Ivana Šubašića) nastalega elaborata, je bila navedena tudi definicija slovensko-hrvaške jezikovne meje v Istri. Ta definicija je očitno izražala sporazumno stališče reprezentativnih predstavnikov slovenske in hrvaške manjšine pod Italijo, združenih v tako imenovanem Jugoslovanskem odboru iz Italije, glasila pa se je takole: "Slovenci sačinjavaju većinu u cijelom t. zv. Primorju i sjevernoj Istri do linije koja ide od sela Klane (između Snežnika i Rijeke) do gradića Umaga na zapadnoj obali Istre. Na jugu od te grubo povučene linije žive u većini Hrvati. – Pored Slovenaca, koji sasvim prirodno teže da se svi do tada podjarmljeni Slovenci oslobode, i Hrvati traže da se i hrvatski krajevi, koji su na osnovi ugovora u Rapallu pripali Italiji, oslobode ..." (Arhiv Republike Slovenije 1931, RSNZ SRS, t. e. 580, 80–1, Proces Nagode, Boris Furlan, Dragovan Šepić: *Jadransko pitanje*, London, 19. 3. 1943, 7731). Obširneje o pomenu in zgodovinskem kontekstu nastanka omenjenega elaborata ter siceršnjem procesu slovensko-hrvaškega razmejevanja v Istri v času 2. svetovne vojne in neposredno po njej, glej Kristen (2006).

nim zahodom zadobilo ognjeno barvo, nebo pa se je obarvalo v intenzivno rdečo, vendar tako, da sem daleč, na drugi strani Jadrana, še vedno uzrl Evganejske griče, oddaljene več kot sto kilometrov (Maurel 2002: 9–10).

V visoki starosti, preživeti v piemontskem Rolletu, se je Diego de Castro v spominih pogosto vračal v čase svojega otroštva, preživetega v Piranu in Savudriji. V sklepnih stavkih *Spominov devetdesetletnika* je zapisal, da je šele pred kratkim izvedel za arabski pregovor, ki pravi, da je smrt starca mogoče primerjati s smrtjo biblioteke, in se tako zavedel, da je "vsaj nekoliko tudi sam biblioteka, ki umira" (De Castro 1999: 249). S knjigo spominov je torej sam vsaj delno nadomestil izgubo, povezano s fizičnim izginotjem. V najboljših delih teh pričevanj je nato, ko je opisu življenja v savudrijski družinski vili in njeni okolici posvetil nekaj najlepših, tudi literarno najbolj uspešnih odlomkov, s perspektive doživetega stoletja pripomnil: "Lahko bi nadaljeval še stran za stranjo, kajti spomini iz otroštva oblegajo duha toliko bolj, kolikor starejši si" (De Castro 1999: 43). Pravzaprav lahko izrazimo le obžalovanje, ker so te strani ostale nenapisane.

VIRI in LITERATURA:

Apollonio, Almerigo: Conversando col prof. Diego de Castro (1991–2002). V Ondina Lusa in Kristjan Knez (2007) (ur.) *Diego de Castro nel centenario della nascita 1907–2007*. Comunità degli Italiani "Giuseppe Tartini". Piran/Pirano: Edizioni Il Trillo.

Arhiv Republike Slovenije 1931, RSNZ SRS, t. e. 580, 80–1, Proces Nagode, Boris Furlan, Dragovan Šepić, *Jadransko pitanje*, London, 19. 3. 1943, 7731.

Bizjak, Danilo (1994) Zgodovinar Diego de Castro, avtor številnih del o "tržaškem vprašanju", se je že pred časom zavzel, da bi Trst vodila osebnost, ki ne bi bila izraz strankarskih kompromisov. Sovraštvo in maščevanje ne prinašata nič dobrega. Slovenci imajo dolžnost, da branijo svoj jezik in kulturo. Slovensko-hrvaška jezikovna meja teče južneje od Dragonje. *Republika* (9. januar).

Cadastre national d'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945 (1946). Sušak: Edition de l'Institut Adriatique.

De Castro, Diego (1994) "Anche nel 1914 ci illudemmo." *Il Piccolo* (25. februar).

De Castro, Diego (1996) "Lo sbarco in Istria? Io c'ero, mancò infine l'avventura ...". *Il Piccolo* (20. julij).

De Castro, Diego (1999) *Memorie di un novantenne*. Trieste e l'Istria. Trieste: MGS Press.

De Castro, Diego (2001) "In viaggio con Fejtö e Serra per capire il 'secolo folle'." *Il Piccolo* (23. november).

Fejtö, François in Maurizio Serra (1999) *Le passager du siècle. Guerres, révolutions, Europes*. Paris: Hachette.

Il confine mobile. Atlante storico dell' Alto Adriatico 1866–1992. Austria–Croazia–Italia–Slovenia. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli – Venezia Giulia, Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli 1995.

Kristen, Samo (2006) *Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne*. Ljubljana: Založba 2000 in Inštitut za narodnostna vprašanja.

Maurel, Mario (2002) *Il paese del faro. Memorie di un italiano di Salvore d'Istria raccolte da Giacomo Scotti. Vita vissuta sotto il regime comunista della ex Jugoslavia*. Trieste: Bruno Fachin.

Morto de Castro, testimone del'900. El boletin, No. 115, 1. 9. 2003.

Rumiz, Paolo (1991) Dobbiamo puntare a Est. Intervista/ Diego de Castro, un grande vecchio della storia triestina. *Il Piccolo* (17. november).

Rumiz, Paolo (1997) "Diego de Castro: confesso che ho vissuto. Il dialogo con la Morte, beffata quand'era bambino. E i ricordi: tanti." *Il Piccolo* (19. avgust).

Stuparich, Giani (1961) *Ricordi istriani*. Trieste: Zibaldone.

Šepić, Dragovan (1989) *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918*. Vol. 1. Pula: Čakavski sabor.

Šepić, Dragovan (1982) *Vlada Ivana Šubašića*. Zagreb: Globus.

Tomšič, Janez (1974) *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Ljubljana: Knjižnica NOV in POS.